

alism, the abandonment of man in this world, the lack of a clear distinction between good and evil, truth and wrong, in particular due to the appropriation of the right to produce the truth (often it belongs to the crowd or a representative of the crowd), etc. In the spirit of deconstructivism, the author involuntarily constructed replicas of the forces of Evil more convincingly than the final plot decision in favor of the dominant and final victory of Good. At least the situation in the world today proves that, unlike the plot of the mystery, Evil has not lost the final battle for the soul of Man, but is still winning in an unequal existential struggle. The use of this type of text analysis can be useful for re-reading the texts of other literary figures, important in the paradigm of culture-creating and nation-creating Ukrainian continuum.

Key words: Ivan Ohienko, philosophical mystery, postmodernism, careful reading, modern reception.

Отримано: 16.10.2023 р.

УДК 821.161.2-3'06Корсак

DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.220-226

Наталія Токар

ORCID 0000-0002-3872-8289,

аспірантка кафедри історії української

літератури та компаративістики,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ІВАНА КОРСАКА

У статті досліджено фольклорні елементи художнього доробку сучасного українського письменника І. Корсака, а саме – історичних романів «Завойовник Європи», «Корона Юрія II», «Перстень Ганни Барвінок». Зіставлено народну символіку та її інтерпретацію у творчому доробку І. Корсака. З'ясовано функції уснопоезичних уривків у романі «Перстень Ганни Барвінок».

Ключові слова: міфологія, образ-символ, ідентичність, фольклор, історичний роман.

Постановка проблеми. Синтез фольклору й літератури – явище доволі давнє й всебічно досліджене. Усна народна творчість, народні вірування, традиції були джерелом літературних творів від часу їх виникнення. Скажімо, авторам монументальних й орнаментальних творів властиве міфологічне мислення, яке позначилося на змісті творів, барокове мистецтво вже свідомо вживає міфологічні мотиви, переважно релігійного змісту, з метою увиразнення філософсько-етичних ідеалів. Класицизм, як відомо, спирається на раціоналізм, а отже звернення до надприродного, фантастичного для напряму не властиве, однак іноді трапляється як сатиричний елемент. Розквіт фольклору в усіх його проявах (від форм, виражальних засобів і до переосмислення сюжетів) відбувається за доби романтизму. Натомість реалістичним творам, які наслідують життя, міфологізм не властивий. Модернізм і постмодернізм знову звертаються до фольклору й міфологізації художнього світу, однак в різний спосіб. Якщо для модерністів міф – це джерело пізнання дійсності, то ставлення постмодерністів до нього іронічне.

Наразі існує низка публікацій, де досліджуються різні аспекти взаємодії літератури й фольклору. Це праці Т. Бовсунівської, І. Денисюка, О. Забужко, Є. Нахліка, А. Нямцу, М. Яценка тощо. Науковці переважно розглядають організаційно-типологічну єдність зазначених категорій, де усна народна творчість є передумовою чи джерелом літературного твору.

Звернення до фольклору як виразника прадавньої народної ідентичності властиве сучасній українській літературі.

Творчість українського письменника Івана Корсака репрезентує імплементацію фольклорних елементів у художній твір з метою увиразнення національного й ментального компоненту. Цей ракурс поезики історичної романістики митця до сьогодні не ставав предметом аналізу дослідників, що й зумовлює актуальність статті.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати фольклорні елементи художнього доробку І. Корсака, а саме: історичних романів «Завойовник Європи», «Корона Юрія II», «Перстень Ганни Барвінок». Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- виявити міфообрази романів;
- порівняти їх традиційне значення, занотоване у працях відомих етнографів, з інтерпретацією І. Корсака;
- з'ясувати функції уснопоетичних уривків у романі «Перстень Ганни Барвінок».

Виклад основного матеріалу. «Національне в літературі, – зазначає літературознавець Ю. Ковалів, – органічна якість письменства, що відрізняє його від інших, зумовлена етногенетичною пам'яттю, звичаями, традицією, мовою, типом світосприйняття народу» [8, с.108]. Вона виявляється на знаково-символічному, семантичному, онтологічному рівнях. Етнічна домінанта детермінована жанром, традицією, добою. Апелювання до національної свідомості частіше спостерігається в часи становлення нації.

Романному доробку І. Корсака властиві народні уявлення про тваринний і рослинний світ. Символічного значення набувають орнітологічні міфообрази. «Птаство, – зазначає видатний мовознавець, культуролог Іван Огієнок, – в народних творах завжди антропоморфується, розуміє людську мову й розмовляє» [2, с.71]. У романі «Завойовник Європи» зграя птахів виконує волю старця-провидця: ««...» послав сивий старець орлів та вороння цілісіньку хмару, хотів попередити про поразку у битві під Ярославом» [3, с.69]. У цьому уривку простежуються ремінісценції до «Слова о полку Ігоревім» з архетипним образом вищого Бояна, наділений здатністю розуміти птахів та звірів.

Міфологема птаха присутня й в ряді інших творів, зокрема в романах «Перстень Ганни Барвінок» та «Корона Юрія II». Символізація зазначеного образу в українській культурній традиції сягає доби язичництва і пов'язана з тотемним його сприйняттям. Здатність літати визначає належність до вищого світу, а отже – до знань, недосяжних людині. Тому міфологема птаха часто присутня в усній народній творчості.

Відомий історик та етнограф XIX ст. М. Костомаров поділяє орнітологічний світ на три категорії, залежно від функцій у фольклорі: метафоричну, вішувальну, міфологічну [6]. Птах в романах І. Корсака здебільшого виконує роль вісника певних подій, які мають статися, або застороги від них. Найбільш вживаним є образ ворони (або цілої зграї). За народними уявленнями птах є вішунном. На думку дослідника А. Багнюка, він володіє тасмними знаннями, має здатність передбачення трагічних подій [1, с.732]. За визначенням М. Костомарова,

«ворон-птах» – злий передвісник смерті, горя й бід» [6]. Спостереження видатного історика ґрунтуються на народнопісенній основі доби козащини.

У творчості волинського письменника птах загалом має тотожне смислове навантаження, хоча й менш трагічного звучання. У попередньо аналізованому уривку з роману «Завойовник Європи» вороняча зграя, що вкрила небо, є вісником поразки в битві під Ярославом. Епізод є аллюзією до аналогічних подій, описаних у Галицько-Волинському літописі [9]. Припускаємо навмисне акцентування на міфологічному сюжеті з метою наслідування народної традиції.

Міфобраз білої ворони несе важливе смислове навантаження в романі «Перстень Ганни Барвінок». Птах є супутником циганки-ворожки, але здебільшого з'являється героям без супроводу. Залежно від обставин, ворона дещо змінює символічне значення. Для Олександри Білозерської вона є передвісником тяжких життєвих випробувань [5, с.15] або засторогою від спокуси зурочити суперниць [5, с.55]. Пересторогою-попередженням ворона є для П. Куліша [5, с.63]. Стосунки з Параскою Глібовою, яка була у шлюбі, за народною глибоко релігійною мораллю споконвіку вважалися великим гріхом.

Ввижається біла птаха й Марії Вілінській, але набуває іншого значення. Для жінки вона є докором-покаранням за перелоб та зруйновані сім'ї, платою за які є смерть коханого, з труною якого вона поверталася з подорожі [5, с.187]. Отже, ворона є символом випробувань, застороги-попередження та докору-покарання, що загалом збігається з традиційними уявленнями.

Слід звернути увагу на таку деталь, як білий колір птаха, який корінням сягає ще доби античності, а згодом – християнської міфології. Це забарвлення, за народним уявленням, є первісним і змінюється через прокляття за погану звістку (згідно з античною міфологією), або відсутність її взагалі (християнський міф про потоп) [7]. Тож білий колір символізує безгрішність. З огляду на це, ворона, за авторським задумом, не може нести зло людям, а її передбачення-віщування мають запобіжний характер з метою відвернути небажане, попередити про небезпеку. Отож птах в романному доробку І. Корсака має функцію медіатора, тобто посередника між небом та землею. Це тлумачення ми можемо спостерегти в романі «Завойовник Європи», де пташина зграя виконує волю старця, що володіє таємними знаннями, та «Перстень Ганни Барвінок», де ворона є рупором внутрішнього голосу, себто душі та совісті, підвладної вищим силам.

Мотив світової волі вбачаємо й у міфологемі горобця з роману «Корона Юрія П». Опинившись на краю прірви, життя героїв залежить від маленької пташки: ««...» заворожено обоє дивились на пташку, боячись поворухнутися, навіть дихнути глибше остерігалися, бо тепер від цієї малої і вертлявої істотки залежало: жити їм далі чи ні?» [4, с.111] Припускаємо також християнське тлумачення символу птаха. І. Огієнко в монографії «Дохристиянські вірування українського народу» наводить таку легенду: «Горобець (...) здавна має недобру славу. (...) Коли Христос помер на Хресті, і прийшли воїни перебити голінки, то горобці все кричали: «Жив – жив!» І голінки перебили» [2, с.73, 78]. Отже, життя героїв роману, як і Христа, залежить від волі пташки.

Уривок унаочнює традиційне для українського етносу пантеїстичне сприйняття світу: «Галицький досі не знав, що ж то було – нещасний запилюжений горобець мало не вкоротив їм віку, чи навпаки, став рятувальником їхнім, бо, заворожені, вони мимоволі облишили задумку вистрибнути із небезпечної автомашини (...). Надто все в цьому світі зв'язано і переплетено, на долю людську може вплинути навіть мала пташина» [4, с.112].

Обожнення природи, одухотворення та наділення надзвичайними, а деколи й містичними властивостями – риса, притаманна українській ментальності. Зазвичай її втілюють оніричні позасюжетні елементи, як от сон про всохлий сад та дроздів, який бачить Олександра Білозерська перед втратою дитини [5, с.24], або про лева та овець [5, с.91], що символізує пізнання внутрішнього «я» Пантелеймона Куліша (роман «Перстень Ганни Барвінок»). Сон Олександри, як і пророцтво циганки з вороною, передрікає нелегку долю. Пор.: «– Щастя твоє навіпіл перемішане із нещастям, радість велику знатимеш і таку ж гіркоту...» [5, с.16], або ««...» як бачиться сад запущений, всохле дерево, то не на добро, матінка їй колись оповідала, то лиха чекати належить; але ж знову пташка така як дрізд, то на світлі, на дні втішні...» [5, с.24]. Сон Пантелеймона Куліша означає усвідомлення своєї винятковості серед посереднього люду: «Він справжнісінький лев поміж звірів-дрібноти, він в світ цей прийшов сказати доконану істину будь-кому прямісінько в очі» [5, с.92].

Мотив пташиного польоту звучить уві сні князя Ростислава («Завойовник Європи»): «Він злітав вправно й невимушено, так само свobodно, як дихає людина <...>. А ще мав він навчити кількох людей, що з острахом спостерігали за його вправами. – Не бійтеся, – казав він. – То так нескладно. Не сумнівайтесь лишень ні на крапельку, що лігати здатні. Коли ж його підпочіпки почали злітати і тут же, не подолавши хоча б півдесятка кроків, падали, Ростислав навіть сердився і сварив: – Ви не вірите, що можете, ви не до кінця, принаймні, вірите...» [3, с.132]. Видіння символізує долання сумнівів та внутрішніх перешкод і пов'язане з первісними уявленнями про здатність птаха осягнути простір, недосяжний людині, єднати небо й землю. Сон про вороння, яке ладне вчепитися в тіло князя, набуває негативного забарвлення й символізує підступи бояр: «Тої ночі він мало спав, але як щастило бодай стулити повіки та придрімати, то незмінно дивний сон набігав: він верхи мчить безкраім полем, а над ним зграї вороняччя вививаються, кричать зловісно, зовсім такі, як перед битвою під Ярославом; чорна хмара пташина то здіймається ввись, то шугає над самісінькою головою, ось-ось хижі дзьоби та кігті залізні рватимуть тіло...» [3, с.134]. Смерть князя також пов'язана з орнітологічним світом, що втілює язичницьку віру в реінкарнацію душі в іншому образі. Так, герой бачить себе лелекою, що вільно здіймається над землею, мчить в омріяний Галич, недосяжний за життя [3, с.142]. В уривку вбачаємо й християнський мотив відходу душі померлого, зображений переважно в персоналізованому образі птаха, що відлітає.

Тема реінкарнації звучить в епізоді з вовкулакою, якого поцілили з лука княжі дружинники: ««...» вражений звір озвався не звичним голосом, скавучанням якимось, бодай на собаче схожим, то був зойк, який вирветься з болю хіба у людини <...>» [3, с.14]. Архаїчне тотемне вірування властиве нашим пращурам ще з племінних часів і зафіксоване Геродотом, на що вказує етнологиня Г. Лозко: «Ще Геродот описав «неврів-вовкулаків», які кілька разів на рік обертаються на вовків. Вірогідно, що в цих племен існувала традиція ініціації молодих чоловіків до воїнського стану, які відбувалися у певний час року» [10]. На цьому наголошує й І. Огієнко: «Деякі звірі ставали вірними покровителями людини, коли з ними вміло складувано угоду чи дружбу. Такі звірі, як захисники певного роду чи племені, звалися тотемами» [2, с.64].

Стильова манера І. Корсаків відзначається зверненням до усної народної творчості, як джерела національної ідентичності. Наскрізною лінією вона проходить крізь сюжет роману «Перстень Ганни Барвінок». Пов'язане це насам-

перед з літературною та фольклорною діяльністю Олександри Білозерської, адже відомо, що її творчий доробок належить то етнографічно-побутової школи. Докладне зображення в романі фольклористичної діяльності письменниці свідчить також про її ідейне навантаження. У тексті ретельно виписаний процес збирання усної народної творчості та створення на її основі оповідань: «Це ж готовий епізод мені десь в оповідання» [5, с.48]. Пісні й приповідки, зібрані на папері та в пам'яті, відтворювали численні обрядові дійства народного життя: «Ось до столу припрошують гостей славних:

*Із-за гори гуска летіла,
З перцем капуста кипіла,
З перцем – не з перцем,
Просимо з щирим серцем...*

А як вже трапиться гість до біди церемонний, то й по іншому припросити можна, приспівуючи:

*Ой у полі озерце,
Там плавало відерце,
Соснові клепки,
А дубове денце,
Не цураймося серце.
Ач! – Не цураймося!*

А колядок скільки, щедрівок, людом у кожному краї створених, несхожих таких, з образами та висловами несподіваними... А що вже весільного пісенного розмаїття, скарбів справжнісіньких зібрано у народі...

*Не стій, зятю, за плечима,
Да не лупай очима,
Заглянь у кишеню,
Вийми грошей жменю,
Посип на тарілку,
Вукути свою дівку...» [5, с.49].*

І. Корсак наголошує на поважній ролі Олександри Білозерської в збереженні та поширенні народної спадщини: ««...» багатенько помогала вона Пантелеймону Олександровичу при підготовці його «Записок о Южной Руси», та й з іншими без жалю ділилася, хто приповідки різні збирав та видати думав, Номисові щедрий дарунок тих перлів достався, і Марковичу з тими діамантами мовними, що поміж народу розсипані, залюбки підсобляла» [5, с.48].

Погляд на взаємозв'язок літератури й фольклору, його виняткове значення для пам'яті нації викладений у роздумах І. Корсака про призначення митця: «Ті скарби народної мови має вже не Олександра Михайлівна, а Ганна Барвінок у творах своїх залишити. Бо то був би найнадійніший сховок для люду прийдешнього, коли щось забудеться в одному поколінні, а інше – в наступному; хоч і не сито людська голова, та неминуче губитиметься» [5, с.49]. Висловлена думка утверджує велике значення народної міфології в літературному процесі: «Хтозна, чи колись у європах чи південних, скажімо, америках не виникнуть цілі течії гонорові, де міф за закваску для пишної паляниці літературної послужить: те, що зараз ти робиш, знайде там гідне продовження. Тому не відбираймо ані в дитини, ані в дорослого казку. А в письменника – поготів...» [5, с.62]. У роздумах героїні вбачаємо перспективні алюзії до модернізму й магічного реалізму, основою яких є міфологізм.

Фольклорні елементи є важливим композиційним складником у ряді інших творів волинського письменника. Здебільшого це вставні епізоди з самостійним ідейним навантаженням. У романі «Завойовник Європи», наприклад, до них належить оповідь про рослину «петрів хрест» [3, с.36], яка утворює думку про особливе призначення, унікальність всього живого на землі.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що фольклорні елементи в романному доробку Івана Корсака є маркером національної ідентифікації. Виявлені міфологеми тваринного світу спираються на народну символіку; простежуються також ознаки світової, зокрема релігійної, міфології.

Ідейне навантаження мають уснопоестичні уривки з роману «Перстень Ганни Барвінок». Вони покликані розкрити внесок Олександри Білозерської в збереження національних традицій, народної пам'яті, розвиток літератури, що загалом відповідає провідній меті творчості письменника – повернення з небуття видатних та не завжди знаних українців.

Список використаних джерел і літератури:

1. Багнюк А. Символи українства: [художньо-інформаційний довідник]. Тернопіль: Новий колір, 2008. 826 с.
2. Іларіон (Огієнко І., митрополит). Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
3. Корсак І. Завойовник Європи. Київ: Ярославів Вал, 2011. 160 с.
4. Корсак І. Корона Юрія II. Київ: Ярославів Вал, 2011. 148 с.
5. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок. Київ: Ярославів Вал, 2015. 248 с.
6. Костомаров М. Слов'янська міфологія. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos05.htm>.
7. Краткая энциклопедия символов URL: <http://www.symbolarium.ru/index.php/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD>.
8. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / авт.-укл. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
9. Літопис Руський за Іпатським списком. URL: <http://litopys.org.ua/index.html>.
10. Лозко Г. Українське народознавство. URL: https://pidruchniki.com/19991130/kulturologiya/ukrayinske_narodoznavstvo.

References:

1. Bahniuk, A. (2008). Symvoly ukrainstva [Ukrainian symbols]. Ternopil: Novyi kolor. [in Ukr.].
2. Ilarion (Ohiienko, I.) (1992). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Kyiv: Oberehy. [in Ukr.].
3. Korsak, I. (2011). Zavoiovnyk Yevropy [Conqueror of Europe]. Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukr.].
4. Korsak, I. (2011). Korona Yuriia II [Crown of Yurij II]. Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukr.].
5. Korsak, I. (2015). Persten Hanny Barvinok [Finger-ring of Hanna Barvinok]. Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukr.].
6. Kostomarov, M. (1994). Slov'ianska mifolohiia [Slavic mythology]. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos05.htm>. [in Ukr.].
7. Kovaliv, Yu. (2007). Literaturoznachna entsyklopediia [Encyclopaedia of literary study]. Kyiv: Akademiia. [in Ukr.].
8. Kratkaya entsiklopediya simvolov [A short encyclopedia of symbols]. URL: <http://www.symbolarium.ru/index.php/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD>. [in Ukr.].

9. Litopys Ruskyi za Ipatyskym spyskom. [Russian Annals according to the Ipat list]. URL: <http://litopys.org.ua/index.html>. [in Ukr.].
10. Lozko, H. Ukrainiske narodoznavstvo [Ukrainian ethnology]. URL: https://pidruchniki.com/19991130/kulturologiya/ukrayinske_narodoznavstvo. [in Ukr.].

Nataliia Tokar

THE FOLKLORE MOTIVES OF IVAN KORSAK'S HISTORICAL NOVELS

The article examines the folklore elements from creative work of the modern Ukrainian writer Ivan Korsak, namely the historical novels «The Conqueror of Europe», «The Crown of Yuriij II», «The Finger-ring of Hanna Barvinok». The traditional meaning of folklore symbols and their interpretation in I. Korsak's novels are compared. The functions of excerpts of folklore texts are included in the novel «The Finger-ring of Hanna Barvinok» have been clarified.

Folklore, folk beliefs, and traditions have been the basis of fiction since their inception. In modern Ukrainian literature, folklore expresses ancient national identity.

The creativity of the Ukrainian writer Ivan Korsak represents the implementation of folklore elements in a fiction with the aim of expressing the national and mental component. Ivan Korsak's novels are used for traditional folk ideas about the animal and plant world. Ornithological images have a symbolic meaning. In Ivan Korsak's historical novels, the bird performs the function of a mediator, that is, an intermediary between heaven and earth. Defecation of nature, spiritualization and endowment with extraordinary, sometimes mystical properties is a characteristic of the Ukrainian mentality. It is usually embodied in dreams, delusions, visions.

Folk creativity is the basis of the depiction of national identity in the literary style of I. Korsak. This is important for the novel «The Finger-ring of Hanna Barvinok». This is related to the literary and folklore activity of Oleksandra Bilozerska, because it has known that her work belongs to the ethnographic and domestic school. The detailed depiction of Hanna Barvinok's folkloristic activities in the novel is also testifies to its importance for the general idea of the work.

The article proves that folklore expresses national identity in Ivan Korsak's novels. Author uses traditional folk symbols and beliefs, as well as world religious mythology in creative works.

Excerpts from Ukrainian folk songs and legends recorded in the novel «The Finger-ring of Hanna Barvinok» show the great importance of Oleksandra Bilozerska's folklore activity.

Key words: mythology, image-symbol, identity, folklore, historical novel.

Отримано: 5.11.2023 р.